

REPUBLIQUE TUNISIENNE

SECRETARIAT D'ETAT A L'EDUCATION NATIONALE

PROGRAMMES OFFICIELS
DE
L'ENSEIGNEMENT SECONDAIRE

FASCICULE V

HISTOIRE ET GEOGRAPHIE

1963

Hrsg.: Staatssekretariat für die
öffentlichen Schulen

Offizielles Programm für die
Oberstufe. (Oberschule)

Geschichte und Erdkunde.

Bd.5

Aufl. 1963

Tunis: Pädagogisches Amt

PROGRAMME
D'HISTOIRE ET DE
GEOGRAPHIE

Internationales Schulbuchinstitut

Braunschweig

- Bibliothek -

TABLE DES MATIERES

PAGE	MATIERE
3	CHAPITRE I. — BUTS. <hr/>
8	CHAPITRE II : HORAIRES ET PROGRAMMES.
8	Section 1. — Première année :
8	<i>Horaire.</i>
8	<i>Programme.</i>
11	Section 2. — Deuxième année :
11	<i>Horaire</i>
11	<i>Programme.</i>
12	Section 3. — Troisième année :
12	<i>Horaire.</i>
12	<i>Programme.</i>
14	Section 4. — Quatrième année :
14	<i>Horaire.</i>
14	<i>Programme.</i>
19	Section 5. — Cinquième année :
19	<i>Horaire.</i>
19	<i>Programme.</i>
22	Section 6. — Sixième année :
22	<i>Horaire.</i>
23	<i>Programme.</i> <hr/>
26	CHAPITRE III. — DIRECTIVES.

CHAPITRE PREMIER

BUTS

I. — **But de l'enseignement de l'Histoire et de la Géographie**

L'enseignement de l'histoire et de la géographie est à la base d'une culture générale valable et féconde :

L'Histoire forme l'esprit de l'élève en lui faisant acquérir le sens de ce qu'est la vie de l'humanité dans son passé et son présent.

La géographie aiguise chez l'élève la curiosité, le sens de l'observation, l'esprit d'analyse et de synthèse, à partir des données réelles et concrètes du monde où l'humanité vit et agit.

La connaissance scientifique de l'ensemble géographico-historique auquel l'élève appartient, le prépare, et cela quel que soit le domaine de son activité future, à une contribution active et efficace à la construction du monde dans lequel il vit.

Ainsi l'histoire et la géographie constituent un enseignement de grande importance pour la formation du citoyen et du technicien et figurent parmi les éléments indispensables d'un véritable humanisme moderne.

II. — **Orientation de l'enseignement de l'Histoire et de la Géographie**

L'orientation de cet enseignement a été faite en vue d'alléger les programmes, de les adapter aux exigences nationales et modernes de notre enseignement et de les moderniser.

1° Allègement

A. — EN HISTOIRE

Cet allègement porte sur « l'histoire événementielle » qui est réduite à l'essentiel pour donner une idée de la durée historique et de l'enchaînement des événements pour servir de base à l'étude des faits de civilisation.

C'est ainsi qu'en première année :

- L'histoire de la Grèce a été réduite de onze à six leçons traitant toutes de la civilisation grecque, alors que les questions militaires ont été supprimées.
- L'ancien programme a été réduit de trente-et-une leçons à vingt-huit leçons. Par contre, neuf nouvelles leçons relatives à l'histoire ancienne de l'Afrique du Nord ont été introduites.

En deuxième et troisième années :

- Le Moyen-Age occidental a été réduit de trente-deux leçons à douze leçons dont huit consacrées à l'étude des civilisations.
- L'histoire du XVIe siècle est étudiée sous ce même angle (leçons sur la vie économique et sociale, l'humanisme, la réforme et la renaissance).
- D'autre part, l'adoption d'un cycle unique a supprimé les répétitions; elle a rendu possible une meilleure ventilation des matières et a permis de mettre l'accent sur la période contemporaine.
- L'histoire du XIXe siècle sera étudiée en cinquième année et la sixième année sera consacrée à l'histoire du monde contemporain à partir de 1914. Ceci est conforme à la tendance générale actuelle vers une connaissance plus approfondie du monde contemporain.

B. — GEOGRAPHIE

— La première année est conçue comme une année d'initiation à la géographie comme une année d'initiation et d'observation; les explications abstraites

ont été réduites (exemple : explication du mouvement de la terre autour du soleil...).

La deuxième année est désormais consacrée à l'étude des pays insuffisamment développés, la troisième année aux pays industrialisés, ce qui permet de faire apparaître concrètement les problèmes du développement et du sous-développement.

— Le programme de géographie physique de quatrième année a été en partie refondu pour l'adapter à l'évolution récente de cette matière : ainsi la géomorphologie sera étudiée en rapport avec les principales zones climatiques qui déterminent les différents systèmes d'érosion.

— En cinquième année, cinq leçons ont été consacrées à des notions générales d'économie politique, qui sont indispensables pour une bonne compréhension du programme ultérieur.

Le programme de la classe terminale est excessivement lourd dans le cadre même de l'ancien horaire (la seconde partie du programme portant sur les grands produits était étudiée). Aussi le nouveau programme a-t-il éliminé certains pays (Bénélux, Suisse, Pologne, Argentine, Afrique du Sud, Australie, Nouvelle-Zélande), ce qui permet de réserver un trimestre à l'étude des grands produits et de leurs marchés.

2° Adaptation du programme à la réalité nationale

Cette adaptation des programmes à la réalité nationale a été faite de façon à donner sa juste place à l'histoire et à la géographie de l'Afrique du Nord et du Moyen-Orient dans un programme d'ensemble équilibré. Aussi l'importance accordée à cet ensemble géographico-historique varie-t-elle suivant les années selon l'importance de leur rôle historique dans la période étudiée.

A. — HISTOIRE

— Le programme de la première année, qui porte sur l'Antiquité, comprend neuf questions (sur vingt-neuf) réservées à l'Afrique du Nord.

— Les programmes de la deuxième et troisième années, qui portent sur l'ensemble du Moyen-Age et le XVIe siècle, sont centrés autour de l'histoire du monde musulman, y compris l'Afrique du Nord.

— Le programme de sixième année, qui étudie le monde de 1914 à nos jours, consacre neuf leçons à l'étude des mouvements de libération des peuples dépendants (principalement à la lutte pour l'indépendance nationale en Afrique du Nord).

B. — GEOGRAPHIE

Le programme a été refondu suivant les mêmes préoccupations qu'en histoire

Géographie générale

La première année de géographie générale est conçue dans le nouveau programme générale **à partir des exemples pris dans le milieu local.**

— En quatrième année, l'étude de la zone subtropicale à laquelle nous appartenons sera particulièrement approfondie, les exemples de géographie générale y seront choisis, dans la mesure du possible.

Géographie régionale

— La France, qui était étudiée pendant deux années, sera, dorénavant, étudiée en sixième année parmi les grandes puissances.

— Dans le nouveau programme, l'étude de l'Afrique du Nord est obligatoire en deuxième année, dans le cadre des pays insuffisamment développés.

— La cinquième année est consacrée entièrement aux problèmes des pays méditerranéens, à l'Afrique du Nord et au Moyen-Orient.

3° Modernisation

A. — HISTOIRE

La modernisation se fera surtout dans les méthodes (importance des travaux

pratiques...) et dans la rédaction de l'histoire événementielle et diplomatique au profit de l'histoire des civilisations et des faits économiques, sociaux et culturels.

B. — GEOGRAPHIE

Elle se fera surtout à propos des méthodes actives qui auront pour but d'habituer les élèves, dès leur jeune âge, à mieux voir et analyser une photographie, de paysage, une scène de la vie quotidienne, à employer le plus souvent possible les auxiliaires visuels, etc...

Un effort de modernisation dans les programmes a porté sur l'importance qu'on a accordée aux développements relatifs à la géographie humaine et économique.

C. — SUR LE PLAN DE L'INITIATION ECONOMIQUE

Il a été fait souvent reproche à l'enseignement secondaire d'une certaine lacune : aucun enseignement spécial n'y est organisé en vue de donner aux futurs citoyens une connaissance suffisante des problèmes économiques du monde contemporain.

La création d'une option secondaire économique et l'inclusion dans ses programmes d'un enseignement d'économie politique ont eu précisément pour but de combler cette lacune, mais seulement pour une partie des élèves, ceux ayant vocation pour une éventuelle et ultérieure spécialisation.

Pour les autres options, si un enseignement de ce genre, nettement orienté, en est exclu par la nature même et le caractère propre de leurs programmes, il n'en demeure pas moins qu'une tendance actuelle considère, à juste raison, que seuls les professeurs d'histoire et de géographie sont compétents pour combler la lacune signalée plus haut, et pour donner aux élèves, par un enseignement à base historique et géographique, l'initiation aux problèmes économiques qui doit les préparer à leur rôle de futurs cadres de la société tunisienne.

On ne perdra pas de vue cet objectif, notamment au cours des cinquième et sixième années d'enseignement.

CHAPITRE II

HORAIRES ET PROGRAMMES

SECTION I. — PREMIERE ANNEE

Sous-Section 1. — Horaire

Histoire	1 heure
Géographie	1 heure

Sous-Section 2. — Programme

A. — HISTOIRE

L'Antiquité :

- Histoire et préhistoire.
- Introduction géographique à l'étude des peuples de l'Orient.
- L'Egypte : le pays, les grandes phases de son histoire.
- La civilisation égyptienne : monuments et religions.
- La civilisation égyptienne : la société, la vie quotidienne.
- Les peuples de la Mésopotamie : Sumériens, Akkadiens, Assyriens.
- La civilisation mésopotamienne.
- Les Hébreux.
- Les peuples de la mer : crétois et phéniciens.
- La Grèce : la Grèce archaïque.
- La Grèce classique : Les cités — Sparte.
- Athènes du VIIIe au Ve siècle.
- La religion grecque : croyances, mythes, rites et fêtes.
- La civilisation grecque au Ve siècle : la vie quotidienne, les lettres et les arts.

- L'Iran antique.
- Alexandre et la civilisation hellénistique.
- L'Afrique du Nord : le pays, les habitants avant Carthage.
- L'Afrique du Nord : les grandes phases de son histoire jusqu'aux Vandales.
- La formation de la puissance carthaginoise.
- La civilisation carthaginoise.
- L'Italie et le développement de Rome.
- Rome contre Carthage. Berbères et Romains.
- La civilisation romaine à la fin de la République.
- L'Empire romain.
- La civilisation de l'Afrique du Nord à l'époque romaine : les institutions.
- La civilisation de l'Afrique du Nord à l'époque romaine : la vie quotidienne.
- Le Christianisme et son expansion.
- L'héritage de l'Antiquité.

B. — GEOGRAPHIE

Initiation à la géographie :

I. — Géographie physique

- Lecture de la carte (avec référence au milieu local).
- Description des formes du terrain : notion d'altitude, de pente, de dénivellation.
- Les roches : leurs propriétés, leur architecture.
- L'érosion et les types de relief.
- La Terre dans l'univers, l'inégalité des jours et des nuits, les saisons, conséquences des mouvements de la Terre.

- Les éléments du climat local : pluies, températures, vents.
- Les eaux courantes : l'oued, la rivière.
- Les eaux marines, l'érosion littorale.
- Sols et végétation (d'après le milieu local).
- Les grandes zones de climat et de végétation.

II. — Géographie humaine et économique

1. — L'homme dans le milieu local :

- L'homme et son activité observée dans la campagne : le paysage rural; le calendrier et les techniques rurales; les techniques artisanales; la pêche; le marché local; les habitations; le village.
- L'homme et son activité observée à la ville : le paysage urbain ; l'artisanat et l'industrie; l'activité commerciale; la vie urbaine.
- La population : le recensement; la densité de la population dans le gouvernorat; la carte des densités en Tunisie; natalité et mortalité en Tunisie; répartition de la population suivant les modes d'activité; les déplacements de la population.

2. — Les hommes et leurs activités dans le monde :

- Les activités rurales traditionnelles : l'agriculture extensive (Afrique Noire) ; l'agriculture intensive (Asie des moussons pays méditerranéens); la vie rurale dans l'Europe du Nord-Ouest et les pays neufs.
- La grande industrie moderne : ses caractéristiques ; les grands foyers industriels.
- Les grandes villes.
- La circulation ; les courants d'échange.
- La répartition de la population dans le monde.

SECTION II. — DEUXIEME ANNEE

Sous-Section 1. — Horaire (toutes options)

Histoire	1 heure
Géographie	1 heure

Sous-Section 2. — Programme (toutes options)

A. — HISTOIRE

Le Haut Moyen-Age (V^e-XIe siècles) :

- Les Grandes Invasions et la chute de l'Empire romain.
- L'Occident barbare.
- Charlemagne et l'Empire carolingien.
- La décadence de l'Empire carolingien et la formation de la féodalité.
- L'Arabie préislamique.
- Le Prophète à la Mecque.
- Le Prophète à Médine.
- Les Califes Rachidiens : Abu-Bakr et Omar.
- L'expansion musulmane.
- Othman et Ali. La crise du Califat.
- L'Empire omeyyade : Les Institutions.
- L'Empire omeyyade : La Civilisation.
- La Révolution abbasside.
- La vie quotidienne à Bagdad au IXe siècle.
- La Civilisation abbasside.
- Vandales et Byzantins en Afrique du Nord.
- La conquête arabe et les royaumes maghrébins au IXe siècle.
- La Civilisation aghlabite.
- Les Fatimides en Afrique du Nord.
- L'Egypte fatimide

- L'Espagne omeyyade : Les Institutions.
- L'Espagne omeyyade : La Civilisation.
- La Civilisation byzantine au Xe siècle.
- Les Sanhajites.
- Le monde musulman au début du XIe siècle.

B. — GEOGRAPHIE

— L'Afrique, l'Asie, l'Amérique latine, l'Océanie.

Pour chaque continent, après une étude d'ensemble physique et humaine, une analyse plus détaillée sera consacrée à quelques pays pris comme exemples au choix du professeur, l'étude de l'Afrique du Nord étant obligatoire. En conclusion du cours, le professeur fera dégager par les élèves les caractères généraux économiques et sociaux des pays insuffisamment développés et en voie de développement.

SECTION III. — TROISIEME ANNEE

Sous-Section 1. — **Horaire** (toutes options)

Histoire	1 heure
Géographie	1 heure

Sous-Section 2. — **Programme** (toutes options)

A. — HISTOIRE

Le Moyen-Age et le début des temps modernes :

A. — Orient et Occident vers l'An Mil :

- Le système féodal.
- La société féodale.
- L'Eglise dans le monde féodal.
- Les Croisades.
- Les Almoravides.
- Les Almohades. Le Maghreb unifié.
- La civilisation almohade.
- Les Seljoukides et les Ayyoubides.
- L'essor économique de l'Europe aux XIIe et XIIIe siècles.
- L'essor des villes et le mouvement communal.
- La civilisation occidentale aux XIIe et XIIIe siècles.
- L'hégémonie hafside en Afrique du Nord.
- Tunis à l'époque hafside : La vie quotidienne.
- La civilisation hafside.
- Le Maroc et l'Espagne du XIIIe au XVe siècle.
- L'Egypte des Mamelouks.
- Les crises du XIVe et XVe siècles en Orient.
- Les crises du XIVe et XVe siècles en Occident.
- Les grandes découvertes.
- La formation des Empires coloniaux (Portugais et Espagnol).
- La décadence byzantine et la conquête ottomane.

B. — La civilisation de l'Empire ottoman : Le siècle de Suleyman.

- Humanisme et Réforme.
- La Renaissance.
- L'Algérie et la Tunisie à la veille de l'intervention turque.
- Le Maroc au XVIe siècle.
- Les luttes pour l'hégémonie dans le bassin de la Méditerranée.

B. — GEOGRAPHIE

— L'Amérique du Nord (Etats-Unis, Canada), l'Europe, l'U.R.S.S.

Après une étude d'ensemble physique et humaine pour chaque continent, l'étude portera sur les Etats-Unis, le Canada, la Grande-Bretagne, la France, l'Allemagne, l'Italie, l'U.R.S.S., l'Europe scandinave. L'Europe méditerranéenne et l'Europe centrale feront l'objet d'études d'ensemble ; un pays pouvant être pris comme exemple dans chaque groupe.

En conclusion du cours, le professeur fera dégager par les élèves les caractères généraux, économiques et sociaux des pays développés.

SECTION IV. — QUATRIEME ANNEE

Sous-Section 1. — Horaire

Paragraphe 1. —

**Sections Lettres Modernes, Lettres Classiques,
Sciences, Mathématiques, Normale et Economique**

Histoire	1 h. 30
Géographie	1 h. 30

Paragraphe 2. ..

Section Commerciale et Technique — Mathématiques

Histoire	1 h.
Géographie	1 h.

Sous-Section II. — Programme

Paragraphe 1. —

**Sections Lettres Modernes, Lettres Classiques, Sciences,
Mathématiques, Normale, économique, Techniques - Mathématiques**

A. — HISTOIRE

1ère partie :

- 1) Le monde à la fin du XVIe siècle.
- 2) L'Empire ottoman et ses problèmes.
- 3) L'Afrique du Nord ottomane : Algérie et Tunisie au XVIIe siècle.
- 4) Le Maroc sous les Saadiens.
- 5) Les Provinces Unies et l'Angleterre.
- 6) Difficultés et progrès de la Monarchie française (1598-1660).
- 7) L'apogée de la monarchie française sous Louis XIV.
- 8) Les conflits européens au XVIIe siècle.
- 9 et 10) La civilisation classique en Europe : la Société, la vie économique, les classes sociales, les lettres et les arts.

2ème Partie : Le XVIIIe siècle

- 11) L'Angleterre au XVIIIe siècle.
- 12) Les transformations économiques et sociales en Europe au XVIIIe siècle ; techniques nouvelles et prémachinisme.
- 13) Les rivalités maritimes et coloniales.
La formation des Etats-Unis.
- 14) La civilisation européenne au XVIIIe siècle : les progrès scientifiques, le mouvement philosophique et les idées nouvelles, les lettres et les arts.
- 15) Le déclin de la Monarchie absolue en France — Louis XV et Louis XVI (jusqu'à 1789).
- 16) L'Europe centrale et orientale. Le despotisme éclairé.
- 17) Le déclin ottoman et les convoitises des puissances.
- 18) L'Afrique du Nord au XVIIIe siècle : Le Maroc Alaouite.
- 19) L'Afrique du Nord au XVIIIe siècle : Le deylik d'Alger et la Tunisie Husseinite.

3ème Partie : De 1789 à 1815 : La France et l'Europe sous la Révolution et l'Empire.

- 20) La France et l'Europe en 1789.
- 21) 1789.

- 22) De la monarchie constitutionnelle à la chute de la royauté.
- 23) La Convention et le Gouvernement révolutionnaire.
- 24) La réaction thermidorienne et le Directoire.
- 25) L'Œuvre de la Révolution en France et en Europe.
- 26) Le Consulat Bonaparte et l'établissement du despotisme.
- 27) Napoléon et la formation du grand Empire.
- 28) L'Angleterre face au système napoléonien.
- 29) La France et l'Europe à l'apogée de l'Empire.
- 30) La chute de l'Empire et la nouvelle Europe.

B. — GEOGRAPHIE

Géographie générale :

I. — Géographie physique

- La représentation de la Terre. La Carte.
- La constitution interne du Globe. Les Roches. Les Grands ensembles structuraux. La Morphologie structurale.
- La Terre dans l'Univers. Mouvements et conséquences géographiques.
- Vue générale sur les théories de la circulation atmosphérique.
- Les éléments du climat. Géographie de la température et de la pluie.
- Les grands ensembles zonaux : climat, Morphologie climatique. Hydrographie continentale. Biogéographie. Les sols (insister sur la zone subtropicale).
- Géographie des océans et des mers : les masses d'eaux et leurs mouvements. Le relief sous-marin. Les actions littorales.

II. — Géographie humaine

La population du globe :

- Données numériques.
- Evolution.
- Répartition.
- Densité.
- Surpeuplement.
- Données démographiques (natalité, mortalité, migrations).

- Les populations (composition socioprofessionnelle, structures par âges).

Les principaux types d'activité humaine :

- Activité rurale traditionnelle extensive.
- Activité rurale traditionnelle intensive.
- La vie rurale en Europe du Nord-Ouest.
- La vie rurale dans les pays neufs.
- L'économie de plantation.
- La ville. Le fait urbain.
- Rapports villes-campagnes (marchés locaux et régionaux).
- Caractéristiques des grandes industries modernes.
- Les foyers industriels anciens.
- Les centres industriels récents.
- La circulation.
- Les grandes étapes de la découverte de la Terre.

Paragraphe 2. — **Section Commerciale et Section Technique-Mathématiques**

A. — HISTOIRE

- Les transformations du monde au XVIe siècle; l'Europe au début du XVIIe siècle.
- Principaux Etats européens au XVIIe siècle : évolution et rapports.
- La Civilisation classique au XVIIe siècle : vie économique et sociale ; vie intellectuelle.
- L'Empire turc aux XVIIe et XVIIIe siècles : apogée et déclin.
- L'Algérie et la Tunisie aux XVIIe et XVIIIe siècles.
- Le Maroc aux XVIIe et XVIIIe siècles.
- Les transformations du XVIIIe siècle : sciences et techniques ; transformations économiques et sociales ; le commerce maritime ; vie intellectuelle et artistique.
- Les principaux états européens au XVIIIe siècle : le régime parlementaire ; l'absolutisme ; le Despotisme éclairé.
- La Révolution française : ses origines et ses grandes phases.
- L'œuvre de la Révolution française.

- Napoléon et l'influence napoléonienne en Europe.
- Mouvements nationaux et libéraux en Europe et en Amérique Latine.
- Révolutions et mouvements d'unité de 1848 à 1871.
- Les transformations du monde au XIXe siècle :
 - Les sciences et les techniques.
 - La révolution industrielle.
 - Les transformations sociales; le socialisme et les mouvements ouvriers.
 - Le mouvement intellectuel et artistique.
- Les principaux Etats au XIXe siècle : Angleterre, France, Allemagne, Russie, Etats-Unis.
- L'impérialisme et le partage du monde.
- L'Empire turc au XIXe siècle : déclin et tentatives de rénovation.
- L'Afrique du Nord au XIXe siècle.
- La première guerre mondiale et ses conséquences.
- La crise économique de 1929 : aspects économiques ; conséquences sociales et politiques.
- Les grandes puissances entre les deux guerres.
- La deuxième guerre mondiale.
- Les nouveaux aspects du monde au XXe siècle.
- Le mouvement d'émancipation des peuples dépendants.
- L'indépendance de la Tunisie et du Maroc. Le problème algérien.

B. — GEOGRAPHIE

I. — L'Afrique du Nord (18 heures) :

Généralités (4 heures) :

- Le milieu naturel : climat, végétation et sols, hydrographie, le problème de l'eau.
- Le peuplement.
- La colonisation.

La Tunisie : 5 heures.

L'Algérie : 3 heures.

Le Maroc : 3 heures.

La Lybie et le Sahara : 1 heure.

— Conclusion : les problèmes humains et économiques de l'Afrique du Nord :
2 heures.

II. — **Le Moyen-Orient** (4 heures) :

Généralités physiques.

La population et les Etats.

Les problèmes économiques :

- La géographie agricole ;
- Le pétrole ;
- Le problème de l'industrialisation ;
- Le Canal de Suez.

III. — **Les grands produits et leurs marchés** (6 heures) :

Les céréales : blé et riz.

Les matières premières textiles : laine, coton; les textiles artificiels.

Les sources d'énergie : charbon, pétrole, électricité.

Les principaux métaux : fer, cuivre, aluminium.

Les grands axes de circulation et d'échange.

SECTION V. — **CINQUIEME ANNEE**

Sous-Section 1 : **Horaire**

**Sections Lettres Modernes, Lettres Classiques, Sciences,
Mathématiques, Normale, Economique et Technique-Mathématiques**

Histoire	1 heure 30
Géographie	1 heure 30

Sous-Section 2. — **Programme**

**Sections Lettres Modernes, Lettres Classiques, Sciences,
Mathématiques, Normale, Economique et Technique-Mathématiques**

A. — HISTOIRE

Le Monde de 1815 à 1914 :

- Le Monde en 1815 :
 - L'Europe du Congrès de Vienne ;
 - Les forces nouvelles dans le monde.
- Réaction et révolution :
 - Mouvements libéraux et nationaux en Europe de 1815 à 1848,
 - L'émancipation de l'Amérique Latine.
- Les révolutions de 1848 et la victoire de la réaction.
- L'unité italienne et l'unité allemande.
- Les transformations économiques et sociales en Europe de 1815 à 1870 :
 - Le progrès scientifique et technique ;
 - La révolution industrielle ;
 - La société bourgeoise ;
 - Le socialisme et le mouvement ouvrier ;
 - La vie intellectuelle et artistique.
- L'expansion européenne à l'époque du libéralisme économique.
- L'histoire intérieure des grandes puissances européennes jusque vers
 - La France ;
 - La Grande-Bretagne ;
 - La Russie.
- Les Etats-Unis jusqu'à la Reconstruction.
- La décadence de l'Empire ottoman et les tentatives de réforme intérieure pendant la première moitié du XIXe siècle.
- Mohammed Ali et l'essor de l'Egypte.
- L'Afrique du Nord en 1830.
- La conquête de l'Algérie.
- Les réformes en Tunisie jusqu'à la révolution de 1864.

- Le Maroc au XIXe siècle.
- Les nouveaux aspects de la vie économique de 1871 à 1914.
- L'impérialisme : caractères généraux.
- L'évolution des idées de 1871 à 1914.
- L'Europe bismarckienne.
- L'établissement du protectorat français en Tunisie.
- L'occupation de l'Égypte.
- La renaissance arabe et le mouvement des idées dans le Moyen-Orient pendant la deuxième moitié du XIXe siècle.
- Le partage du monde.
- La Chine et le Japon du milieu du XIXe siècle à 1914.
- L'établissement du protectorat français au Maroc.
- L'évolution intérieure des grandes puissances jusqu'en 1914 :
 - La Grande-Bretagne ;
 - La France ;
 - L'Allemagne ;
 - La Russie ;
 - Les Etats-Unis.
- Les origines de la guerre de 1914 : nouveaux équilibres diplomatiques et crises européennes.
- Le Monde en 1914.

B. — GEOGRAPHIE

1) Le Monde méditerranéen (6 heures) :

- La mer et son cadre physique.
- Le milieu naturel : climat, végétation et sol, hydrographie, le problème de l'eau.
- La population — les états.
- Les types d'économie.
- La circulation.

II) L'Afrique du Nord :

- Généralités (5 heures) :
 - Le milieu naturel.
 - Le peuplement, l'évolution historique.
 - La colonisation.
- Etude régionale (15 heures) :
 - La Tunisie (6 heures).
 - L'Algérie (4 heures).
 - Le Maroc (5 heures).
- La Lybie et le Sahara (2 heures).
- Conclusion (2 heures).
 - Les problèmes humains et économiques de l'Afrique du Nord.

III) Le Moyen-Orient :

- Généralités physiques et humaines (2 heures).
- Le péninsule arabique (1 heure).
- L'Egypte et les pays du Levant (4 heures).
- L'Irak (1 heure).
- La Turquie (1 heure).
- L'exploitation du pétrole et ses conséquences (1 heure).

IV) Conclusion :

- La lutte contre le sous-développement : remèdes et perspectives.

SECTION VI. — SIXIEME ANNEE

Sous-Section 1. — Horaire

Paragraphe 1. — Section Economique

Histoire	2 heures
Géographie	2 heures

Paragraphe 2. — **Sections Lettres Modernes,
Lettres Classiques, Sciences, Mathématiques,
Normale et Technique-Mathématiques**

Histoire	1 h. 30
Géographie	1 h. 30

Sous-Section 2. — **Programme**

**Sections Economique, Lettres Modernes, Lettres Classiques,
Sciences, Mathématiques, Normale et Technique-Mathématiques**

A. — HISTOIRE

Le Monde de 1914 à nos jours :

- Le Monde en 1914.
- La première guerre mondiale.
- La Révolution de 1917 en Russie et les événements révolutionnaires en Europe Centrale.
- Les traités de paix. La S.D.N.
- La dislocation de l'Empire ottoman : la Turquie kémaliste. La formation des Etats arabes (1918-1924).
- Les problèmes européens de 1918 à la crise : le déclin de l'Europe.
- L'évolution intérieure des Etats (France, Grande-Bretagne, Italie, Allemagne, Europe Centrale et Orientale).
- Les relations internationales.
- Les Etats-Unis jusqu'à la crise.
- L'U.R.S.S. jusqu'en 1928.
- La crise de 1929 :
 - Aspects économiques.
 - Conséquences sociales et politiques.
- L'Europe de la crise à la guerre : dictatures et démocraties : Grande-Bretagne, France, Allemagne, Italie, Espagne.
- Les Etats-Unis : le New Deal.
- L'U.R.S.S. et les plans quinquennaux.

- La Chine et le Japon entre les deux guerres.
- Le Moyen-Orient de 1924 à 1939.
- La domination française en Afrique du Nord.
- Le développement du mouvement national en Afrique du Nord (jusqu'en 1939).
- La guerre de 1939-1945.
 - Transformations techniques.
 - Nouveaux aspects économiques et sociaux.
 - Problèmes politiques.
 - Le mouvement intellectuel et artistique pendant la première moitié du XXe siècle.
 - Le mouvement d'émancipation des peuples dépendants.
 - La révolution chinoise.
 - Le Moyen-Orient depuis la guerre.
 - La lutte pour l'indépendance en Afrique du Nord (depuis la guerre).
 - L'indépendance de l'Afrique du Nord.
 - Le monde contemporain.

B. — GEOGRAPHIE

I. — Les grandes puissances :

- Le Royaume-Uni, la France, l'Allemagne, l'Italie, l'U.R.S.S., la Chine, le Japon, la République Indonésienne, l'Inde et le Pakistan, les Etats-Unis et le Canada, le Brésil.

N.-B. — Pour chaque puissance on étudiera rapidement les grandes régions naturelles et, d'une façon plus approfondie, l'activité économique. L'étude du Royaume-Uni et de la France comportera un développement sur les territoires dépendants.

II. — Les grands produits et leurs marchés :

- Les céréales : blé, riz, maïs.
- Les oléagineux.
- Le caoutchouc.
- Les matières premières textiles : laine, coton, Textiles artificiels.
- Les sources d'énergie : charbon, pétrole, électricité.
- Les principaux métaux : fer, cuivre, aluminium.
- Les grands axes de circulation et d'échanges.

N.-B. — Un quart de l'horaire sera consacré à la deuxième partie du programme.

CHAPITRE III

DIRECTIVES

Nécessité de l'application des méthodes modernes d'enseignement

Il faut utiliser résolument des méthodes modernes d'enseignement : l'histoire et la géographie sont des matières enrichissantes qui doivent susciter une curiosité et un intérêt constants chez les élèves ; il est regrettable qu'elles ne provoquent parfois en eux que la crainte des leçons à apprendre et de la sanction de l'examen.

Cette désaffection est la conséquence de programmes inadaptés, mais aussi des méthodes routinières et de l'enseignement abstrait auxquels on est souvent réduit. **L'étude de l'histoire et de la géographie doit être essentiellement concrète et vivante.**

L'élève doit être, dans la mesure du possible, associé au cours. Il doit y participer et non le subir. Ce résultat sera obtenu par **l'adoption de méthodes actives et par l'organisation de travaux pratiques :**

- Lecture et commentaire de cartes murales et topographiques.
- Réalisation d'enquêtes collectives.
- Collections photographiques et commentaire de photographies.

- Emploi de méthodes audio-visuelles : épidiastroscope, cinéma, (films géographiques et historiques).
 - Emploi d'appareils de démonstration (thermomètre, baromètre, globe terrestre...).
 - Excursions historiques et géographiques.
 - Les établissements seront, dans la mesure du possible, dotés d'un équipement approprié (cass, collections de cartes et de photos, appareil de projection, épidiastroscope, disques, etc...) dans le cadre d'un « Bloc d'histoire et de géographie ».
 - Enfin, il est nécessaire que des conseils d'enseignement groupant les professeurs d'histoire et de géographie soient réunis périodiquement afin d'assurer la coordination et l'harmonisation des méthodes d'enseignement. Outre les réunions qui pourraient avoir lieu à l'échelle nationale, des réunions trimestrielles à l'échelle des établissements doivent être prévues.
-

- قراءة الخرائط الجدارية والطبغرافية وشرحها
 - والقيام ببحوث جماعية
 - وتكوين مجموعات من الصور الشمسية والقيام بشرحها
 - واستعمال وسائل الايضاح السمعية البصرية وذلك بعرض افلام جغرافية او تاريخية ذات صور قارة او ذات صور متحركة
 - واستخدام آلات الاستدلال كالمحرار ومقياس الجو والكرة الارضية
 - والقيام بجولات تاريخية وجغرافية
 - وتزويد المعاهد - حسب الامكان - بجهاز من الآلات المعينة على التدريس (سيارات كبرى لنقل التلاميذ ، مجموعات من الخرائط والصور الشمسية ، آلات لعرض الصور القارة والمتحركة ، مسجلات) كل ذلك فى نطاق « جناح التاريخ والجغرافيا »
 - واخيرا جمع اساتذة التاريخ والجغرافيا دوريا حتى يتسنى لهم التوفيق والتوحيد بين طرق تدريسهم
 - وبالإضافة الى الاجتماعات التى قد تعقد فى النطاق القومى ينبغى ان تعقد اجتماعات مدرسية كل ثلاثة اشهر .
-

الباب الثالث

توجيهات

ضرورة تطبيق وسائل التدريس العصرية :

ينبغي ان لا نتردد في استعمال وسائل التدريس العصرية : فالتاريخ والجغرافيا مادتان تغذيان عقل التلميذ ومن شأنهما ان تثيرا فيه ميلا الى الاطلاع ورغبة فيه فمن المؤسف ان تدرسا بصفة لا تثير فيه عادة الا الخوف من عناء استظهار الدروس التي تلقى عليه ومن الامتحانات التي تجرى عليه - ان جفاء التلامذة عن هاتين المادتين يكون ناتجا عن برامج غير ملائمة للواقع القومي اولا ثم عن استعمال للطرق النظرية العقيمة التي كثيرا ما يقع الاقتصار عليها في التدريس ثانيا لذا وجب ان تكون دراسة التاريخ والجغرافيا دراسة حية محسوسة قبل كل شيء ويكون ذلك بتشريك التلميذ في الدرس بقدر الامكان حتى يكون شأنه فيه شان المساهم في الدرس لا الملزم به المرغم عليه - وتدرك هذه النتيجة باستعمال الطرق الحية واجراء الاعمال التطبيقية :

- الكفاح من اجل الاستقلال بشمال افريقيا (منذ الحرب)
- استقلال تونس والمغرب والجزائر
- العالم المعاصر

2 - الجغرافيا

1 - القوان الاقتصادية الكبرى :

بريطانيا العظمى ، فرنسا ، المانيا ، ايطاليا ، الاتحاد السوفياتى ، الصين ، اليابان ، الجمهورية الانديسية ، الهند والباكستان ، الولايات المتحدة والكندا ، البرازيل .

ملاحظة : ينبغى ان تدرس الاقاليم الطبيعية لكل دولة دراسة سريعة حتى يتسنى التوسع فى المسائل الاقتصادية .
عند دراسة بريطانيا العظمى وفرنسا ينبغى الكلام على البلدان التابعة لكل منهما .

2 - الحاصلات الكبرى واسواقها :

- الجبوب : القمح ، الارز ، الذرة
- الزيوت النباتية
- المواد الخام الصالحة للنسيج : الصوف - القطن - المنسوجات الصناعية
- المطاط
- موارد الطاقة : الفحم - النفط - الكهرباء
- اهم المعادن : الحديد - النحاس - الالومنيوم
- محاور الجولان ولبادلات الكبرى

ملاحظة : ينبغى تخصيص ربع الحصص السنوية لدراسة النصف الثانى من البرنامج

- معاهدات السلم - جمعية الامم
- تجزئة الامبراطورية العثمانية : تركيا فى عهد مصطفى كمال - تكون الدول العربية (1918 - 1924)
- المشاكل العالمية من سنة 1918 الى اندلاع الازمة الاقتصادية :
انحطاط اوروبا
- تطور الدول الاوروبية الداخلى (فرنسا - بريطانيا العظمى - ايطاليا - المانيا - اوروبا الوسطى والشرقية)
- العلاقات الدولية
- الولايات المتحدة الى اندلاع الازمة الاقتصادية
- الاتحاد السوفياتى الى سنة 1928
- ازمة 1929 } المظهر الاقتصادى
} النتائج الاجتماعية والسياسية
- اوروبا من اندلاع الازمة الى نشوب الحرب :
- الدول الديكتاتورية والدول الديمقراطية : بريطانيا العظمى - فرنسا
المانيا - ايطاليا - اسبانيا
- الولايات المتحدة : «النيوديل» (New Deal)
- الصين واليابان فيما بين الحربين
- الشرق الاوسط من سنة 1924 الى سنة 1939
- السيطرة الفرنسية بشمال افريقيا
- نمو الحركة الوطنية بشمال افريقيا (الى سنة 1939)
- الحرب العالمية الثانية (1939 - 1945)
- العالم اثر الحرب :
- التغييرات الفنية
- المظاهر الاقتصادية والاجتماعية الجديدة
- المشاكل السياسية
- الحركة الثقافية والفنية فى النصف الاول من القرن العشرين
- حركة تحرير الشعوب الخاضعة للسلطان الاجنبى
- الثورة الصينية
- الشرق الاوسط منذ الحرب العالمية الثانية

الفصل السادس

السنة السادسة

الفقرة 1 - الحصص

أ - الشعبة الاقتصادية :

التاريخ : 2 ساعتان

الجغرافيا : 2 ساعتان

ب - شعبة الآداب العصرية وشعبة الآداب الكلاسيكية وشعبة العلوم وشعبة
اعداد المعلمين وشعبة الرياضيات والشعبة الفنية الرياضية

التاريخ : ساعة ونصف

الجغرافيا : ساعة ونصف

الفقرة 2 - البرنامج

- الشعبة الاقتصادية وشعبة الآداب العصرية وشعبة الآداب الكلاسيكية
وشعبة العلوم وشعبة اعداد المعلمين وشعبة الرياضيات والشعبة الفنية
الرياضية

1 - التاريخ : العالم من سنة 1914 الى يومنا هذا :

- العالم سنة 1914

- الحرب العالمية الاولى

- ثورة 1917 بروسيا والحوادث الثورية باوروبا الوسطى

- الجزيرة العربية (ساعة واحدة)
- البلاد المصرية وبلدان الشرق الادنى (4 ساعات)
- العراق (ساعة واحدة)
- تركيا (ساعة واحدة)
- استغلال النفط ونتائجه (ساعة واحدة)

(IV) الخاتمة

- مقاومة التخلف : الوسائل التي تعتمد عليها هذه المقاومة ومآلها

- تطور الدول الكبرى الداخلى الى سنة 1914 :
- بريطانيا العظمى
- فرنسا
- ألمانيا
- روسيا
- الولايات المتحدة
- أسباب حرب 1914 : التوازن الدولى الجديد فى الميدان الديبلوماسى والازمات الاوروبية
- العالم سنة 1914

ب - الجغرافيا

- (I) بلدان البحر الابيض المتوسط (ست ساعات (6))
 - البحر واطاره الطبيعى
 - الوسط الطبيعى : المناخ ، النبات ، التربة ، المياه ، مشكلة الماء
 - السكان - الدول
 - انواع الاقتصاد
 - الجولان
- (II) افريقيا الشمالية
 - عموميات (خمسة ساعات (5)) :
 - الوسط الطبيعى
 - العمران ، التطور التاريخى
 - الاستعمار
 - دراسة اقليمية (5 ساعة)
 - الجمهورية التونسية (6 ساعات)
 - الجزائر (4 ساعات)
 - المغرب (5 ساعات)
 - ليبيا والصحراء (ساعتان)
 - الحاتمة (ساعتان)
 - مشاكل افريقيا الشمالية البشرية والاقتصادية
 - الشرق الاوسط
- (III) - الخصائص العامة الطبيعية والبشرية (ساعتان)

- التغييرات الاقتصادية والاجتماعية باوروبا من سنة 1815 الى سنة 1870 :
- التقدم العلمى والفنى :
- الثورة الصناعية
- المجتمع البرجوازى
- الاشتراكية والحركة العمالية
- الحياة الفكرية والفنية
- الانتشار الاوروبى فى عهد التحرير الاقتصادى
- تاريخ الدول الاوروبية الكبرى الداخلى الى حوالى سنة 1871 :
- فرنسا
- بريطانيا العظمى
- روسيا
- الولايات المتحدة الى عهد « تحديد البناء » (Reconstruction)
- تدهور السلطنة العثمانية ومحاولات الاصلاح الداخلى فى النصف الاول من القرن التاسع عشر
- محمد على والنهضة المصرية
- افريقيا الشمالية سنة 1830
- احتلال الجزائر
- الاصلاحات بالبلاد التونسية الى ثورة 1864
- المغرب الاقصى فى القرن التاسع عشر
- مظاهر الحياة الاقتصادية الجديدة من 1871 الى 1914
- الاستعمار : الخصائص العامة
- التطور الفكرى من سنة 1871 الى سنة 1914
- اوروبا فى عهد بزمارك
- انتصاب الحماية الفرنسية بالبلاد التونسية
- احتلال مصر
- النهضة العربية والحركة الفكرية بالشرق الاوسط فى النصف الثانى من القرن التاسع عشر
- تقسيم العالم
- الصين واليابان من منتصف القرن التاسع عشر الى سنة 1914
- انتصاب الحماية الفرنسية بالمغرب الاقصى

الفصل الخامس

السنة الخامسة

الفقرة الاولى - الحُصص

- شعبة الآداب العصرية ، شعبة الآداب الكلاسيكية ، شعبة العلوم ، شعبة الرياضيات ، شعبة اعداد المعلمين ، الشعبة الاقتصادية والشعبة الفنية الرياضية :

التاريخ : ساعة ونصف

الجغرافيا : ساعة ونصف

الفقرة 2 - البرنامج

اولا - برنامج خاص بالشعبة الاقتصادية والشعبة الفنية الرياضية وشعبة اعداد المعلمين وشعبة الآداب الكلاسيكية والشعبة الآداب العصرية وشعبة العلوم وشعبة الرياضيات

أ - التاريخ : العالم من سنة 1815 الى سنة 1914 :

- العالم في سنة 1815 : اوروبا اثر مؤتمر فيانا

القوى الجديدة بالعالم

- الرجعية والثورة : الحركات الحرة والحركات القومية باوروبا من

سنة 1815 الى سنة 1848 - تحرير اميركا اللاتينية

- ثورات 1848 وانتصار الرجعية

- الوحدة الايطالية والوحدة الالمانية

ب - الجغرافيا

1 - افريقيا الشمالية (18 ساعة)

- عموميات (4 ساعات)
- المحيط الطبيعي : المناخ - النبات - التربة ، المياه - مشكلة الماء
- الاستيطان
- الاستعمار
- الجمهورية التونسية (5 ساعات)
- البلاد الجزائرية (3 ساعات)
- المغرب الأقصى (3 ساعات)
- ليبيا والصحراء (1 ساعة)
- الخاتمة (2 ساعتان) المشاكل البشرية والاقتصادية بشمال افريقيا

2 - الشرق الاوسط (4 ساعات)

- عموميات طبيعية
- السكان والدول
- المشاكل الاقتصادية : الجغرافيا الزراعية - النفط - مشكل التصنيع
- قناة السويس

3 - الحاصلات الكبرى واسواقها (6 ساعات)

- الحبوب : القمح - الارز
- مواد الخام الصالحة للنسيج : الصوف - القطن - المنسوجات الصناعية
- موارد الطاقة : الفحم - النفط - الكهرباء
- اهم المعادن : الحديد - النحاس الالومنيوم
- محاور الجولان والمبادلات الكبرى *

- التغييرات التي طرأت على العالم في القرن الثامن عشر : العلوم والفنون - التغييرات الاقتصادية والاجتماعية - التجارة البحرية - الحياة الثقافية والفنية
- اهم الدول الاوروبية في القرن الثامن عشر : النظام البرلماني - الحكم المطلق - الحكم المطلق النير
- الثورة الفرنسية : اسبابها واهم مراحلها
- نتائج الثورة الفرنسية
- نابليون ونفوذ باوروبا
- الحركات القومية والحركات الحرة باوروبا واميركا اللاتينية
- الثورات والحركات الاتحادية من سنة 1848 الى سنة 1871
- التغييرات التي طرأت على العالم في القرن التاسع عشر : العلوم والفنون - الثورة الصناعية - التغييرات الاجتماعية - الاشتراكية - الحركات العمالية - الحركة الفكرية والفنية
- اهم الدول في القرن التاسع عشر :
بريطانيا العظمى
فرنسا
المانيا
روسيا
الولايات المتحدة
- الاستعمار وتقسيم العالم
- السلطنة العثمانية في القرن التاسع عشر : التدهور ومحاولات الاصلاح
- افريقيا الشمالية في القرن التاسع عشر
- الحرب العالمية الاولى ونتائجها
- الازمة الاقتصادية سنة 1929 : المظاهر الاقتصادية - النتائج الاجتماعية والسياسية
- الدول الكبرى فيما بين الحربين
- الحرب العالمية الثانية
- مظاهر العالم الحديثة في القرن العشرين
- حركة تحرير الشعوب المولى عليها
- استقلال تونس والمغرب - مشكلة الجزائر

- المعطيات « السكانية » (الديموغرافية) (نسبة الولادات - نسبة الوفيات - حركات الهجرة)
- السكان (تركيب مجموعاتهم حسب الوسط الاجتماعي وحسب المهنة - طبقاتهم حسب العمر)

اهم انواع النشاط البشرى

- الاعمال الريفية التقليدية : الزراعة الواسعة
- الاعمال الريفية التقليدية : الزراعة الضيقة
- الحياة الريفية بشمال غربى اوروبا
- الحياة الريفية فى البلدان الحديثة العمران
- الاقتصاد المقام على الممارسات
- المدينة . الحضر كحدث اجتماعى
- علاقات المدن بالارياف (الاسواق المحلية والجهوية)
- خصائص الصناعات الحديثة الكبرى
- المراكز الصناعية القديمة
- المراكز الصناعية الجديدة
- الجولان
- اكتشاف الارض : مراحل الكبرى

ثانيا : البرنامج الخاص بالشعبة التجارية والشعبة الفنية الرياضية

أ - التاريخ :

- التغييرات التى طرأت على العالم فى القرن السادس عشر - اوروبا فى اول القرن السابع عشر
- اهم الدول الاوربية فى القرن السابع عشر : تطورها وعلاقتها بعضها ببعض
- الحضارة الكلاسيكية فى القرن السابع عشر : الحياة الاقتصادية والاجتماعية والحياة الفكرية
- السلطنة العثمانية فى القرن السابع عشر والقرن الثامن عشر : اوجها وتدهورها - البلاد الجزائرية والبلاد التونسية فى القرن السابع عشر والقرن الثامن عشر
- المغرب الاقصى فى القرن السابع عشر والقرن الثامن عشر

- الحكومة المعاكسة بعد انقلاب 9 ترميدور (Thermidor) وحكومة
الديركتورار (Directoire)
- انجازات الثورة في فرنسا واوروبا
- القنصلية وقيام النظام الاستبدادى : بونايرت
- نابليون وتكوين الامبراطورية الكبرى
- البلاد الانقليزية أمام النظام النابليونى
- فرنسا وأوروبا فى أوج الامبراطورية
- سقوط الامبراطورية - اوروبا الجديدة

(ب) الجغرافيا : الجغرافيا العامة

(1) الجغرافيا الطبيعية :

- تمثيل التضاريس على الخرائط - الخرائط
- بنية الكرة الداخلية - الصخور - انواع التضاريس الكبرى وبنيتها -
اشكال التضاريس
- الارض فى الكون - حركات الكرة الارضية ونتائجها الجغرافية
- نظرة عامة على النظريات الخاصة بالجولان الجوى
- عناصر المناخ - جغرافية الحرارة والمطر
- المناطق المناخية الكبرى : المناخ - اشكال التضاريس وعلاقتها بالمناخ
- المياه الارضية - الجغرافيا الحيوية - التربة (مع الاهتمام خاصة بالمناطق
شبه المدارية)
- جغرافية المحيطات والبحار - الكتل المائية وحركاتها - اشكال الاراضى
الغمورة تحت مياه البحار - التعرية البحرية

(2) الجغرافيا البشرية :

سكان الارض

- المعطيات العددية
- تطورها
- توزيعها
- كثافتها
- تكاثر السكان

- السلطنة العثمانية ومشاكلها
- افريقيا الشمالية في عهد العثمانيين : الجزائر وتونس في القرن السابع عشر .
- المغرب الاقصى في عهد السعديين
- الاقاليم المتحدة وانقلترا
- الصعوبات التي اعترضت الملوكية الفرنسية وتقدمها (1598 - 1660)
- اوج الملوكية الفرنسية في عهد لويس الرابع عشر
- الحروب الاوروبية في القرن السابع عشر
- الحضارة الكلاسيكية في اوروبا : المجتمع ، الحياة الاقتصادية - الطبقات الاجتماعية ، الآداب والفنون

الجزء الثاني : القرن الثامن عشر

- البلاد الانكليزية في القرن الثامن عشر
- التغيرات الاقتصادية والاجتماعية في اوروبا في القرن الثامن عشر :
- الوسائل الصناعية الجديدة والحركة التي سبقت اختراع الآلات الحديثة
- المنافسات البحرية والاستعمارية
- تكوين الولايات المتحدة
- الحضارة الاوروبية في القرن الثامن عشر - التطورات العلمية ، الحركة الفلسفية والافكار الجديدة ، الآداب والفنون
- تدهور الملوكية المطلقة في فرنسا : لويس الخامس عشر ولويس السادس عشر الى سنة 1789
- اوروبا الوسطى واوروبا الشرقية - الاستبداد المستنير
- تدهور السلطنة العثمانية ومطامع الدول الكبرى .
- افريقيا الشمالية في القرن الثامن عشر : المغرب في عهد العلويين
- افريقيا الشمالية في القرن الثامن عشر : حكم الدييات في مدينة الجزائر - تونس في العهد الحسيني

الجزء الثالث : من 1789 الى 1815 : فرنسا واوروبا في عهد الثورة والامبراطورية

- فرنسا وأوروبا سنة 1789
- 1789
- الملوكية ائدستورية - سقوط الملوكية
- الحكومة الثورية (La Convention) والجمهورية الفرنسية الاولى

الفصل الرابع

السنة الرابعة

الفقرة 1 - الحصة

أ) شعبة الاداب العصرية وشعبة الاداب الكلاسيكية وشعبة العلوم وشعبة الحسابات وشعبة اعداد المعلمين والشعبة الاقتصادية

التاريخ : ساعة ونصف في كل أسبوع

الجغرافيا : ساعة ونصف في كل أسبوع

ب) الشعبة التجارية والشعبة الفنية الرياضية

التاريخ : ساعة واحدة في كل اسبوع

الجغرافيا : ساعة واحدة في كل اسبوع

الفقرة 2 - البرنامج

أ - شعبة الاداب العصرية وشعبة الاداب الكلاسيكية وشعبة العلوم وشعبة الحسابات وشعبة اعداد المعلمين والشعبة الاقتصادية والشعبة الفنية الرياضية

(I) التاريخ

الجزء الاول :

- العالم في أواخر القرن السادس عشر

- النهضة الاقتصادية فى أوروبا فى القرنين الثانى عشر والثالث عشر
- ازدهار المدن والبلديات
- الحضارة العربية فى القرنين الثانى عشر والثالث عشر
- الدولة الحفصية
- مدينة تونس فى عهد الحفصيين : الحياة اليومية
- الحضارة الحفصية .
- المغرب الاقصى واسبانيا من القرن الثالث عشر الى القرن الخامس عشر
- دولة المماليك فى مصر
- أزمتات القرن الرابع عشر والخامس عشر فى الشرق
- أزمتات القرن الرابع عشر والخامس عشر فى الغرب
- الاكتشافات الكبرى
- قيام الامبراطوريات الاستعمارية (البرتغاليون والاسبان)
- الانحطاط البزنطى والفتح العثمانى
- الحضارة العثمانية : عهد سليمان القانونى
- الحركة الفكرية الانسانية (Humanisme) والحركة الدينية
- الاصلاحية (Réforme)
- النهضة (Renaissance)
- تونس والجزائر قبيل التدخل العثمانى
- المغرب الاقصى فى القرن السادس عشر
- تنازع الهيمنة على حوض البحر الابيض المتوسط

ب) الجغرافيا

- امريكا الشمالية (الولايات المتحدة وكندا)، اوروبا، الاتحاد السوفياتى
بعد بحث الخصائص العامة الطبيعية والبشرية لكل قارة ، تدرس
الولايات المتحدة ، وكندا ، وبريطانيا العظمى ، وفرنسا ، وألمانيا ، وايطاليا ،
والاتحاد السوفياتى ، وسكندنافيا

أما دول البحر الابيض المتوسط ودول اوروبا الوسطى فتدرس دراسة
مجملة مع اختيار قطر من كل مجموعة على سبيل المثال .

وفى خاتمة الدروس يمكن الاستاذ التلاميذ من استنتاج الخصائص العامة
الاقتصادية والاجتماعية للبلدان المتقدمة اقتصاديا

الفصل الثالث

السنة الثالثة

الفقرة 1 - الحصص

التاريخ : I ساعة واحدة في الاسبوع

الجغرافيا : I ساعة واحدة في الاسبوع

الفقرة 2 - البرنامج

(مشارك بين جميع الفروع)

أ (التاريخ : أواخر القرون الوسطى واولئل العصور الحديثة

- الشرق والغرب حوالى عام ألف

- النظام الاقطاعى

- المجتمع الاقطاعى

- الكنيسة فى النظام الاقطاعى

- الحروب الصليبية

- المرابطون

- الموحدون - توحيد المغرب

- الحضارة فى عهد الموحدين

- السلاجقة والأيوبيون

- الحضارة الأموية
- الثورة العباسية
- الحياة اليومية في بغداد في القرن التاسع
- الحضارة العباسية
- الوندال والبزنطيون في شمال افريقيا
- الفتح الاسلامي والممالك المغربية في القرن التاسع
- الحضارة الأغلبية
- الفاطميون بافريقيا الشمالية
- مصر في عهد الفاطميين
- اسبانيا في عهد الأمويين - الخطط السياسية
- اسبانيا في عهد الأمويين : الحضارة
- الحضارة البزنطية في القرن العاشر
- الدولة الصنهاجية
- العالم الاسلامي في أوائل القرن الحادي عشر

ب - الجغرافيا

- افريقيا ، آسيا ، أمريكا اللاتينية - اوقيانيا .
- فيما يخص كل قارة ، بعد بحث الخصائص العامة الطبيعية والبشرية ، تخصص دراسة مفصلة لبعض البلدان يختارها الاستاذ كأدلة ، ويكون من بينها اجبارا شمال افريقيا .
- وفي خاتمة الدروس ، يمكن الاستاذ التلاميذ من استنتاج الخصائص العامة الاقتصادية والاجتماعية للبلدان الناقصة النمو والتي هي بحدود الخروج من التخلف

الفصل الثاني

السنة الثانية

الفقرة 1 - الحمص

التاريخ : I ساعة واحدة في الاسبوع

الجغرافيا : I ساعة واحدة في الاسبوع

الفقرة 2 - البرنامج

(مشترك بين جميع الفروع)

أ - التاريخ : القرون الوسطى الاولى (القرن الخامس والقرن السادس)

- الزحفات الكبرى وسقوط الامبراطورية الرومانية

- أوروبا اثر زحف القبائل الجرمانية

- شارلمان وأوروبا الكروننجية .

- انحطاط الامبراطورية الكروننجية وظهور الاقطاعية

- الجزيرة العربية في العصور القديمة وقبل الاسلام

- الرسول في مكة

- الرسول في المدينة

- الخلفاء الراشدون - ابوبكر - عمر

- الانتشار الاسلامي

- عثمان وعلي : الفتنة الكبرى

- الخلافة الاموية : الحطط السياسية

- الصخور : خاصيتها ، شكلها
- الانجراف او التعرية وانواع التضاريس المترتبة عنها .
- الارض فى الكون ، اختلاف الليل والنهار فى الطول ، الفصول نتائج حركات الكرة الارضية .
- عناصر المناخ المحلى : الامطار - درجات الحرارة - الرياح .
- مجارى المياه : الاودية - الانهار .
- المياه البحرية : التعرية البحرية
- انواع التربة والنبات (حسب الوسط المحلى)
- المناطق المناخية والنباتية الكبرى

2 - الجغرافية البشرية والاقتصادية :

2 - الانسان فى الوسط المحلى :

- الانسان وعمله فى الريف : منظر الريف - انواع العمل الريفي وتوزيعها اثناء السنة ، انواع الحرف التقليدية فى الريف ، صيد السمك ، السوق المحلية ، المساكن ، القرية .
- الانسان وعمله فى المدينة : المظهر الحضري - الصناعة التقليدية والصناعة الحديثة - النشاط التجارى - الحياة بالمدن .
- السكان : احصاء السكان - كثافة السكان بالولاية - خريطة توزيع السكان بالبلاد التونسية - نسبة الولادات والوفيات بالبلاد التونسية، توزيع السكان حسب انواع النشاط - تنقلات السكان .

2 - البشمر وانواع نشاطهم فى العالم :

- الاعمال الريفية التقليدية : الزراعة الواسعة (افريقيا السوداء)
- الزراعة الضيقة (آسيا الموسمية ، بلدان البحر المتوسط)
- الحياة الريفية فى شمال غربى اوروبا والبلدان الجديدة
- الصناعة العصرية الكبرى : خاصيتها - المراكز الصناعية الكبرى .
- المدن الكبرى
- الجولان - تيار المبادلات
- توزيع السكان فى العالم .

- شعوب العراق القديم : السمريون - العكاديون - الاشوريون
- حضارة العراق القديم
- العبرانيون
- شعوب البحر : الكريتيون والفينيقيون *
- اليونان : اليونان في العصر القديم (قبل القرن الخامس)
- اليونان في العصر الكلاسيكي : المدن - سبارت
- أثينة من القرن الثامن الى القرن الخامس
- الدين اليوناني : المعتقدات - الاساطير - الطقوس - الاحتفالات
- الحضارة اليونانية في القرن الخامس : الحياة اليومية - الآداب والفنون
- فارس القديمة *
- الاسكندر والحضارة الهلنستية
- شمال افريقيا ، البلاد والسكان قبل قرطاجنة
- شمال افريقيا : اطوار تاريخه الكبرى الى الوندال
- قيام الدولة القرطاجنية
- الحضارة القرطاجنية
- إيطاليا وتطور روما
- عداء روما لقرطاجنة
- البربر والرومان
- الحضارة الرومانية في اواخر عهد الجمهورية
- الامبراطورية الرومانية
- حضارة شمال افريقيا في العصر الروماني : المؤسسات
- حضارة شمال افريقيا في العصر الروماني : الحياة اليومية
- الدين المسيحي وانتشاره
- تراث العصور القديمة

ب - مبادئ الجغرافيا :

1 - الجغرافيا الطبيعية :

- قراءة الخريطة (بالاستناد على امثلة مستمدة من الوسط المحلي)
- وصف اشكال التضاريس : الارتفاع - الانحدار - تغيير الارتفاع والانخفاض *

الباب الثانى
المحص والبرنامج
الفصل الاول
السنة الاولى
الفقرة 1 - المحص

التاريخ : I ساعة واحدة فى الاسبوع

الجغرافيا : I ساعة واحدة فى الاسبوع

الفقرة 2 - البرنامج

1 - التاريخ - العصور القديمة :

- التاريخ وما قبل التاريخ .
- مقدمة جغرافية لدراسة تاريخ شعوب الشرق القديم
- مصر القديمة : البلاد - اطوار تاريخها الكبرى
- الحضارة المصرية القديمة : المعالم - الاديان
- الحضارة المصرية القديمة : المجتمع - الحياة اليومية

3) اكساب البرنامج صبغة عصرية حديثة

أ - في مادة التاريخ :

يكون ذلك بتجديد وسائل التدريس (كاعطاء الاعمال التطبيقية اهمية اكبر من ذى قبل ٠٠٠) ويكون ايضا باختصار تاريخ الاحداث الحربية او السياسية والديبلوماسية ، والتوسع في تاريخ الحضارات والمسائل الاقتصادية والاجتماعية والثقافية .

ب - في مادة الجغرافيا :

يحصل نفس الغرض المقصود خاصة بتطبيق الطرق الحية التي تهدف الى تعويد التلاميذ منذ حداثة سنهم تدقيق النظر وتحليل الصور الشمسية مثلا والمشاهد الطبيعية او مشهد من مشاهد الحياة اليومية واستعمال الوسائل البصرية ، قدر الامكان الخ . . .

— اما باعتبار محتوى البرامج نفسها فان الصفة العصرية الحديثة قد ادخلتها عليها المكانة التي جعلت فيها للجغرافيا البشرية والاقتصادية .

ج - في باب تلقين مبادئ الاقتصاد السياسي :

كثيرا ما لوحظ في برامج التعليم الثانوي القديمة عيب هو خلوها من كل تعليم خاص يؤهل مواطنى المستقبل لمعرفة كافية للمشاكل الاقتصادية في العصر الحاضر .

وفد جاء انشاء شعبة ثانوية اقتصادية تحتوى برامجها على الاقتصاد السياسى هادفا الى سد ذلك الفراغ لكن بالنسبة لفريق من التلامذة فقط تؤهلهم مواهبهم للتخصص فى فن الاقتصاد .

اما بالنسبة للشعب الثانوية الاخرى فانه لم تدرج فى برامجها المسائل الاقتصادية نظرا للصبغة الخاصة التي تكتسيها تلك البرامج . الا ان المذهب الحديث فى هذا الصدد يرى ان اساتذة التاريخ والجغرافيا مسؤولون بسد الفراغ الآنف الذكر وباطلاع التلامذة على المشاكل الاقتصادية اطلاقا يعدهم للقيام فى المستقبل بدورهم فى المجتمع التونسى .

فلا ينبغي ان يفوتنا هذا المقصد من برامج التاريخ والجغرافيا خاصة اثناء السنتين الخامسة والسادسة من التعليم الثانوى .

المدرّوس في تلك السنة .

أ - التاريخ :

- يحتوى برنامج السنة الاولى الذى يبحث فى العصر القديم على 9 مسائل (من 29) خاصة بالشمال افريقي ، وتدور برامج السنتين الثانية والثالثة الخاصة بالقرون الوسطى وابعها وبالقرن السادس عشر حول تاريخ العالم الاسلامى ومن ضمنه افريقيا الشمالية .

اما برنامج السنة السادسة الذى يهتم تاريخ العالم من سنة 1914 الى يومنا هذا فقد اشتمل على 9 دروس تبحث فى الحركات التحريرية بالبلدان غير المستقلة وخاصة بشمال افريقيا .

ب - الجغرافيا :

وقد روعيت فى تحويل برامج الجغرافيا نفس المبادئ المراعاة فى مادة التاريخ .

فى الجغرافيا العامة :

- برنامج السنة الاولى غايته اطلاق التلميذ على المبادئ الاولى للجغرافيا العامة على ان تقتبس الامثلة من الوسط المحلى .

- وفى السنة الرابعة يقع التعمق فى دراسة المنطقة المناخية شبه المدارية التى تنتسب اليها بلادنا مع مراعاة وجوب اقتباس الامثلة من احوالها كلما امكن ذلك .

وفى الجغرافيا الاقليمية :

- حور برنامج جغرافية فرنسا التى كانت تدرس مدة سنتين فاصبحت تدرس من الآن فصاعدا فى السنة الثالثة فقط ولا تدرس على حدة بل ضمن دراسة الدول الكبرى .

- واصبحت دراسة الشمال الافريقي اجبارية فى السنة الثانية فى نطاق دراسة الدول المتخلفة اقتصاديا .

- اما برنامج السنة الخامسة فقد صار خاصا بمشاكل بلدان البحر الابيض المتوسط وابعها الشمالية وبالشرق الاوسط .

صارت تقضى السنة السادسة في دراسة العالم الحاضر ابتداء من سنة 1914 وبهذا راعينا النزعة العامة في مناهج التدريس الحديثة القاضية بالتعمق في دراسة المسائل الخاصة بالعالم المعاصر .

ب - في الجغرافيا :

— الغاية من برنامج السنة الاولى (المنحصر في الجغرافيا العامة) هي اطلاق التلميذ على مبادئ الجغرافيا واساليب الملاحظة لذا وقع التنقيص من المسائل النظرية كتفسير دوران الكرة الارضية حول الشمس مثلا .

— اما السنة الثانية فقد خصص برنامجها لدراسة البلدان المتخلفة الناقصة النمو الاقتصادي ، وخصصت السنة الثالثة لدراسة البلدان المتطورة المتقدمة صناعيا وبهذا تظهر ماديا مشاكل التطور والتخلف .

— ووقع تحوير برنامج السنة الرابعة تحويرا جزئيا حتى يكون ملائما لتطور علم الجغرافيا الطبيعية الحديث : وهكذا اصبحت الجيومورفولوجيا تدرس في نطاق اهم المناطق المناخية التي ينجر عنها مختلف انواع الانجراف والتعرية

— وفي السنة الخامسة يشمل البرنامج 5 دروس في المبادئ العامة للاقتصاد السياسي الغرض منها التمهيد لفهم البرنامج الموالي فهما صحيحا .

— وقد كان برنامج السنة الحثامية طويلا جدا بالنسبة الى الحصص التي كانت مخصصة له في النظام القديم (فقلما كان يدرس النصف الثاني من البرنامج الذي يبحث في الحاصلات الكبرى)

لهذا حذفت من البرنامج الجديد دراسة بعض البلدان (كبلجيكا - وهولاندا - واللوكسمبورغ - وسويسرا - وبولونيا - والجمهورية الفضية - وافريقيا الجنوبية - واستراليا - وزيلاندة الجديدة) مما يمكن من تخصيص ثلاثة اشهر لدراسة الحاصلات الكبرى واسواقها .

2 - ملاءمة البرنامج للواقع القومي :

صار البرنامج ملائما للواقع القومي بان احتل تاريخ الشمال الافريقي والشرق الاوسط وجغرافيتهما المكان الذي يستحقانه في عموم برنامج قائم على اساس الاتزان . وهكذا فان الاهتمام بهذه المجموعة الجغرافية والتاريخية يختلف باختلاف السنين وذلك حسب اهمية الدور الذي قامت به في العصر

2 - اتجاه تدريس التاريخ والجغرافيا :

لقد روعى فى اتجاه تدريس التاريخ والجغرافيا ضرورة التخفيف من البرامج ووجوب تصييرها عصرية وملائمة لمقتضيات الواقع القومى والعالم الحديث .

(1) التخفيف :

أ - فى التاريخ :

ان هذا التخفيف قد تناول خاصة « تاريخ الوقائع » التى لم يستبق منها فى البرامج الا ما لا بد منه لابرار معنى الامتداد الزمنى للتاريخ وتسلسل حوادثه او ما هو لازم كمستند لدراسة تاريخ الحضارات .

و هكذا فى السنة الاولى :

اصبح برنامج تاريخ اليونان لا يشتمل الا على 6 دروس عوضا عن II سابقا - تبحث كلها فى الحضارة اليونانية . اما المسائل الحرية فقد حذفت تماما .

- و وقع اختصار جملة الـ 31 درسا التى كان يحتوى عليها البرنامج القديم فى جملة 28 درسا بينما وقع ادراج 9 مسائل جديدة تهتم تاريخ شمال افريقيا القديم .

- وفى السنتين الثانية والثالثة صار برنامج تاريخ القرون الوسطى بالنسبة للعالم الغربى يحتوى على 12 درسا منها 8 تبحث فى الحضارات ، بعد ما كان يشتمل على 32 درسا .

- وقد روعى نفس هذا الاتجاه فى دراسة تاريخ القرن السادس عشر (تبحث الدروس فى الحياة الاقتصادية والاجتماعية والحركة الثقافية « الهومانيسم » والاصلاح الدينى (Réforme) والنهضة (Renaissance)

- هذا من جهة ومن جهة اخرى فقد مكننا الاختصار على سلك تعليمى واحد من حذف التكرار ومن توزيع المسائل حسب تنسيق اضبط سمح بالتوسع فى التاريخ المعاصر .

اما تاريخ القرن التاسع عشر فقد حول الى السنة الخامسة وبذلك

الباب الاول

الاهداف

1 - الغاية من تدريس التاريخ والجغرافيا :

ان تدريس التاريخ والجغرافيا اساس من اساس الثقافة الصالحة المثمرة .
فالتاريخ يربى فكر التلميذ ويكسبه وعيا وتصورا لماهية حياة الانسانية
واحوال عيشها في الماضي والحاضر .

والجغرافيا تذكى في نفس التلميذ التطلع الى المعرفة وتنمي عنده ملكات
المشاهدة والتحليل والتاليف وذلك بالاعتماد على معطيات واقعية محسوسة
مقتبسة من العالم الذي تعيش فيه الانسانية وتعمل .

والتعرف العلمى الى المحيط الجغرافى والتاريخى الذى ينتسب اليه التلميذ
هو من انجع وسائل تهيئته للمشاركة فى تشييد العالم الذى يعيش فيه
مشاركة عملية فعالة مهما كان ميدان نشاطه فى المستقبل .

هذا ما يجعل من التاريخ والجغرافيا عاملين هاميين من عوامل تكوين
المواطن والفنى وعنصرين من العناصر الضرورية لكل ثقافة انسانية عصرية
حققة .

الفهرس

المادة	الصفحة
* الباب الاول : الاهداف	3
* الباب الثانى : الحصص والبرنامج	8
الفصل الاول : السنة الاولى	8
- الحصص	8
- البرنامج	8
الفصل الثانى : السنة الثانية	11
- الحصص	11
- البرنامج	11
الفصل الثالث : السنة الثالثة	13
- الحصص	13
- البرنامج	13
الفصل الرابع : السنة الرابعة	15
- الحصص	15
- البرنامج	15
الفصل الخامس : السنة الخامسة	21
- الحصص	21
- البرنامج	21
الفصل السادس : السنة السادسة	25
- الحصص	25
- البرنامج	25
* الباب الثالث : التوجيهات	28

برنجامج

التاريخ والجغرافيا

الجمهورية التونسية

كتابة الدولة للتربية القومية

البرامج الرسمية للتعليم الثانوي

السفر الخامس

التاريخ و الجغرافيا

1963

مطبعة الشمال - تونس